

Šesta glava prikazuje nastavak tog procesa posle završetka rata kada se Mađari ponovo uključuju u politički život, učlanjuju u KPJ i druge organizacije novog režima, stižući polako status punopravnih jugoslovenskih državljana.

Drugi deo ovog poglavlja dosta opširno opisuje sudenja ratnim zločincima iz redova Mađara.

Ova vrlo kvalitetna knjiga, s jedne strane, nastavlja istraživanje položaja Mađara u Vojvodini koje su počeli Mesa-

roš idrugi, a s druge strane otvara istraživanje mađarske manjine u ratnom i poratnom periodu. Kasaš se ne plaši da govori ni o tamnim stranama postupanja novih vlasti, zadržavajući, pri tome, uvek potrebnu dozu uzdržanosti. Reč je o vrednom delu koje baca svetlost na mnoge pojave i zbivanja i, istovremeno, daje podsticaj za dalja istraživanja ove važne i ponešto zapostavljene problematike.

Mr Zoran JANJETOVIĆ

Ljubica Štefan, *Srpska pravoslavna crkva i fašizam*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 1996, str. 348.

U Zagrebu se tokom prošle godine pojavila knjiga pod gornjim naslovom koja bi se po svojoj vrednosti mogla oceniti kao pamflet ili paskvila. Autor Ljubica Štefan, ako se ne radi o pseudonimu, već je objavljivala slične napise, kao što su *Mozaik izdaje*, publikovan u Zagrebu marta 1991, pod imenom Tomislava Vukovića, tada novinara *Glasa koncila*. Potom sledi *Pregled srpskog antisemitizma*, objavljen u Zagrebu 1992. pod pseudonimom Edo Bojović i trilogija *Srbi i Albanci*, objavljena 1989. u Ljubljani, ali bez imena autora na koricama. Autorka je krila svoje ime "po savjetu našeg uglednog znanstvenika (koji želi ostati anonimn)", jer je u vreme kada su se pojavljivale ove publikacije živela u Beogradu.

Za nastanak knjige, Lj. Štefan se zahvalila sledećim licima na pomoći: dr Mirku Valentiću, direktoru Instituta za suvremenu povijest Hrvatske u Zagrebu, koji je pozitivno ocenio njen rad, zatim Sanji Vunarić iz Ministarstva vanjskih poslova RH i *Glasiu koncila*, tj. njegovom nekadašnjem uredniku Živku Kustiću, koji je, po rečima Lj. Štefan, prvi doprineo početku razotkrivanja istine o "polustoljetnoj tabu temi o SPC i Srbiji uopće u Drugom svetskom ratu". Autorka je ovaj svoj napis posvetila "besmrtnim vitezovima poginulim u domovinskom ratu".

Naime, u predgovoru Lj. Štefan kaže da se radi o zbirci dostupnih joj dokume-

nata o SPC i Srbiji u Drugom svetskom ratu, kojom ona čini pokušaj da se "odškriju teška željezna vrata koja su 50 godina uspješno krila istinu". Pošto se sva dokumentacija, kako tvrdi autorka, dobro čuva van teritorija Hrvatske, a "povijest se ponavlja" tzv. "brutalna naofašistička srpska agresija na Hrvatsku te Bosnu i Hercegovinu – uz blagoslov SPC", ona je pristupila radu da bi dokazala "stoljetnju konstantu imperijalističke politike velikosrpskog pravoslavlja".

Ono što na prvi pogled pada u oči je neobična konceptijska sličnost sa zbirkom *Dokumenti o protivnarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, objavljenom u Zagrebu 1946. godine. Ali ne samo spoljašnji izgled, crne korice sa uokvirenom fotografijom patrijarha Pavla i nekoliko episkopa u svećanim odeždama, koncepcija, već i uvodno razmatranje nastalo iz pera nekadašnjeg novinara Željka Krušelja, nastoje da ostave asocijaciju o nečem mračnom i zlom. Krušelj kroz "istorijsku retrospektivu" pokušava da čitaoca ubedi u stav da je osnovna konstanta svetosavlja nacionalizam, srpski ekskluzivizam i velikodravlje, te da je SPC spremna na saradnju sa svim režimima, pa i sa fašističkim.

Sledi potom 19 poglavlja sa sledećim naslovima: Sveti Arhijerejski Sinod Srpske pravoslavne crkve i puč 27. ožujka 1941, Sveti arhijereji i njemački vojni

zapovjednik, Srpska pravoslavna crkva i upravitelj Beograda, Sveti Sinod i koncentracioni logor na Banjici, Predstavnic Srpske pravoslavne crkve i "Apel", Srpska pravoslavna crkva i Milan Nedić, Srpska patrijaršija i djeca logoraši, Srpsko pravoslavno svećenstvo u okupiranom Banatu, Kosovu i Bačkoj, Srpske vlasti i crkva zajedno slave i oplakuju, Mitropolit Josif, zamjenik srpskog patrijarha, Pravoslavno svećenstvo u zločini u Kragujevcu i Kraljevu, Srpska crkva lojalno izvršava naredbe vlasti, Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori, Pravoslavni svećenici-dobrovoljci i četnici, Episkop žički Nikolaj Velimirović, Srpska pravoslavna crkva i genocid nad Židovima i Romima, Srpski episkopi u ratnom vihoru, Saradnja vlasti i crkve na kulturnom području i Srpska pravoslavna crkva do kraja s Nedićem i Njemcima.

Glavni izvor citata i tvrdnji koje se na osnovu njih izvode jeste okupacijska štampa i to pre svega *Obnova*, *Novo vreme* i *Glasnik srpske državne straže*. To je uglavnom i sve što se od građe koristi. Ljubica Štefan navodi da je koristila i literaturu od koje je 80% izašlo u Beogradu, što se kosi sa tvrdnjom da su "srpski povjesničari šutjeli" o problemima koje ona ovde prvi put otvara. Koristi se takođe kao izvor i knjiga F. Tudmana, *Bespuća povijesne zbilje*. Oko pitanja izbora i korišćenja izvora, ne bi trebalo trošiti ni vreme, ni prostor radi kritike, jer autor očigledno ne potiče iz istoričarskih krugova, mada je dobio recenzije istoričara. Međutim, kada smo već kod toga, treba reći da autor, po svojoj prilici namerno, izbegava korišćenje arhivske građe, a kod okupacijske štampe koristi

samo ono što potvrđuje unapred zadate teze. Mnogi od izvora koji se odnose na položaj i delatnost SPC u toku Drugog svetskog rata su objavljeni, ali i ako nisu, njihovo korišćenje u arhivima nije ni na koji način otežano. Zaobideni su na pr. nemački izvori, izvori koji potiču od Nedićevih organa vlasti, mnogobrojna literatura koja je nastala u krugovima same SPC, ali i oni tekstovi u okupacijskoj štampi koji se ne poklapaju sa tezom o SPC kao saradniku okupatora i domaćih izdajnika. Dakle, ovu publikaciju bi profesori istorije na fakultetu komotno mogli da koriste kao očigledan primer pred studentima, kako se ne smeju koristiti izvori, tj. kako se njima može manipulirati u političke, verske ili druge svrhe.

Ono što je bitno, međutim, odnosi se na tendenciju koja izvire sa svake strane, tendenciju zbog koje je ovaj pamflet nastao. Pitanje istraživačke objektivnosti je sporedno, bitan je utisak koji se želi ostaviti. Radi se o nameri da se SPC prikaže kao institucija koja nije "zaštitnica" svog naroda, kako se predstavlja, već njegov istinski neprijatelj, posebno neprijatelj onog dela Srba koji su živeli i žive na teritoriji današnje Hrvatske. Ako se dalje pode tim putem, onda se dolazi do sledećeg zaključka, ako je neprijatelj, onda je na zahtev samih tih Srba, treba ukinuti i umesto nje verovatno formirati nešto što je *deja vu*.

Posle čitanja ove knjige, ostaje gorak ukus da posle pedeset godina i dva krvava sukoba, Drugi svetski rat još nije završen, a i kraj mu se ne vidi.

Dr Radmila RADIĆ

Pisma kraljice Natalije Obrenović, Prevela s francuskog i priredila Ivana Hadži Popović, Beograd 1996.

Ličnost kraljice Natalije Obrenović pobuđivala je pažnju kako njenih savremenika, tako i istoričara. Njen dug životni put i delatnost, bio je predmet istraživanja u našoj historiografiji, a njen lik inspiracija mnogim umetnicima u njihovom stvaralaštvu. Sada se pred nama nalazi njena prepiska koju je za objavljivanje priredila Ivana Hadži Popović.

Priredivač ove dragocene zbirke pisma kraljice Natalije imala je težak zadatak da napravi uspešan izbor iz njene